

Joanna Dziezic

Białystok

НАДМАГІЛЬНЫЯ ПАРТРЭТЫ – LITERACKIE OBRAZY RODZICÓW W POEZJI JANA CZYKWINA

Temat małej ojczyzny, podlaskiej wsi stanowi jeden z głównych przedmiotów poetyckiej refleksji Jana Czykwina. W szeregu wierszy poeta kreśli obraz rodzinnej wioski – Dubicz Cerkiewnych, w której najważniejszym punktem jest rodzinny dom. Zgodzić się należy z Beata Siwek, która stwierdza, że: „Centralne miejsce w poetyckim świecie wartości Czykwina stanowi ojczysty dom. Dom jako miejsce – dobrze znana, kochana, bliska człowiekowi przestrzeń i dom jako jedność osób bliskich, wśród których matka, ojciec, brat to postaci najważniejsze. To w ojczystym domu odnajduje bohater wierszy Czykwina wartości pierwsze i najważniejsze, to tu znajduje schronienie przed „złudą i nieprawdą”¹. O znaczeniu rodzinnego domu w kształtowaniu osobowości w jednym z wywiadów sam poeta wspomina:

(...) Сёння я магу сказаць сабе, што я меў шчасьце нарадзіцца ў натуральным для чалавека, гэта значыць, вясковым атачэньні і ў вялікай сям’і.(...) Я ўспамінаю той даўні час, таму што менавіта тады і там сфармаваліся, скрышталізаваліся вось на такім грунце і мае ідэалы, і мая вера, якія засталіся назаўсёды са мною і ўва мне, якія былі для мяне сталымі арыенцірамі ў сьвеце. (...) Гэтыя

¹ B. Siwek, *Człowiek w świecie wartości. O poezji Jana Czykwina*, [w:] *Literatury wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, pod red. H. Twaranowicz, Białystok 2010, s. 41. Wyróżnienie moje – J.D.

першасныя, так сказаць дубіцка-царкоўныя, ідэалы і вера з цягам гадоў, паступова, вядома, відазьмяняліся, трансфармаваліся, узбагачаліся, дапаўняліся новым вопытам, ахоплівалі сваім радыюсам штораз большую прастору мірскага, сьвецкага жыцця. Аднак не мяняўся асноўны іх вэктар².

W owej przestrzeni rodzinnego domu rodzice zajmują szczególne miejsce. Dla dziecka to właśnie oni są pierwszymi ludźmi, dzięki którym poznaje świat i rządzące nim prawa, a także odkrywa samego siebie. Dom rodzinny to ta przestrzeń wieczności, melancholijnego raję, do którego Czykwин powraca w swoich lirykach

Szczególnie ciekawe ujęcie postaci rodziców pojawia się w poetyckim tomiku *Крэйдавае кола*, powstałym w 2002 roku³. W tym interesującym zbiorze wyodrębnić można krótki nieformalny cykl, składający się z trzech wierszy: *Яна ляжала ў забыцці...*, *Даўно нежывы бацька полем ідзе...*, *Зноў на магіле бацькоў вясна...* Utwory łączy szczególna optyka w przedstawieniu obrazów zmarłych ojca i matki – oboje ukazani są jednocześnie jako umarli, a zarazem żywi. Posiadają atrybuty, takie jak pamięć, działanie, które zwykle przypisywane są żyjącym. Ich poetyckie portrety stały się dla poety punktem wyjścia do filozoficznych rozważań na temat życia, śmierci i pośmiertnych losów człowieka.

Cykl otwiera wiersz *Яна ляжала ў забыцці...*. Poeta rozpoczyna utwór sceną, przedstawiającą śmierć matki:

Яна ляжала ў забыцці,
І свет з вакна глядзеў на маці,
Як час павольна кропляй капаў,
Быццам вада канчалася у хаце,
І душа цела не хацела сцерагчы. (s. 26)

Ostatnie minuty życia przyrównane są do ostatnich kropli wody z zepsutego kranu. Poeta nawiązuje tu do symbolu wody jako życia. Jest ona podstawowym żywiołem, od którego wszystko, co istnieje, bierze

² Patrz: Ян Чыквін: „Жыццё – гэта сьвятое дзейства”, <https://www.svaboda.org/a/774699.html>, [dostęp: 02.02.2016].

³ Я. Чыквін, *Крэйдавае кола*, Беласток 2002. Wszystkie cytaty wierszy J. Czykwina pochodzą z tego wydania, w dalszej części artykułu będą w nawiasie wskazywać jedynie stronę.

swoj początek i do którego powraca⁴. W tym plastycznym porównaniu autor łączy sacrum (podniosły moment śmierci) i profanum (kapiący kran). Ze sferą sacrum związany jest też motyw światła, które symbolizuje między innymi wieczność, ducha, niematerialność, moralność, a w tradycji chrześcijańskiej Boga, Chrystusa i zbawienie⁵. Spoglądające przez okno na bohaterkę światło jest niczym przewodnik, który ma poprowadzić ją do innego świata. Obraz duszy, która już nie chce strzec ciała przywodzi myśl o dwoistości człowieka.

Kolejne strofy zawierają filozoficzną refleksję – próbę znalezienia odpowiedzi, jakie są pośmiertne losy człowieka. Podmiot liryczny zapytuje, czy zmarła matka będzie pamiętać swe życie:

Ці маці памерлая ўспомниць
Жыццё, што не ведае ўводзін,
І што над ёю акруглае сонца
Ззяла як воблік Гасподзен? (s. 26)

Pojawia się tu częste w kulturze chrześcijańskiej porównanie Boskiego Oblicza i słońca.

W kolejnej strofie tej autor stosuje animizację – życie bohaterki opisane jest jako lot, „trwożny trzepot” nad łąkami dojrzewającego żyta. W ten sposób poeta łączy obraz matki (czy może jej duszy) z obrazem ptaka. Pobrzmiwa tu echo słowiańskich wierzeń, o których Andrzej Szyjewski pisze tak: „...dusze u ludów słowiańskich widziano często w postaci ornitomorficznej, po śmierci ulatuje ona zapewne w postaci ptaka do Wyraju jako ojczyściej krainy wszystkich ptaków”⁶. Poeta pisze:

Яна не ўспомниць не можа
Імгненна і прагна пражыты
Палёт свой над спеючым жытам
У трапятанні трывожным.
Ўспомниць – і станецца кветкай мурожнай. (s. 26)

⁴ I. Швед, *Міфа-фальклорная прастора творчасці Яна Чыквіна*, [w:] *Literatury wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, pod red. H. Twaranowicz, Białystok 2010, s. 92.

⁵ Patrz: W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 2006, s. 419-420.

⁶ A. Szyjewski, *Religia Słowian*, Kraków 2010, s. 200. O roli ptaków, jako łączników pomiędzy światem żywych i umarłych w wierzeniach dawnych Słowian wspomina

rialnie, czy tylko duchowo, jest zatem wpisana w ludzki byt, ale świadomość jej obecności, istoty i znaczenia nie jest dana z góry i nie zawsze rozumiana”⁸.

Poeta szczególnie głęboko dostrzega ową spójność bytu ziemskiego i pozagrobowego, co widać też w kolejnej strofie. Opisuje ona relację pomiędzy bohaterem – reprezentantem krainy zmarłych, a podmiotem lirycznym – przedstawicielem świata doczesnego:

Вочы, якімі ён глядзіць на свет,
Тыя самыя вочы, што яго сузіраюць. (s. 26)

Oczy ojca są jednocześnie oczyma podmiotu lirycznego. Przenikające się obrazy ojca i syna z jednej strony wskazują na słowiańskie ludowe inspiracje w postrzeganiu wieczności jako procesu przemiany pokoleń, w którym rodzice odradzają się na nowo w swoich dzieciach. Pierwiastek duchowy człowieka, „...iskra boża (Peruna?, Swaroga?) stanowi reinkarnowany element życia w puli rodu i powraca po słupie czy drzewie rodowym na ten świat. Pozostałością tego wierzenia jest tradycja nadawania wnukowi imienia dziadka”⁹. Z drugiej strony, relacja pomiędzy bohaterami nawiązuje także do religii chrześcijańskiej, w której Bóg Ojciec jest jedno ze Swym Synem, przy czym każdy z Nich zachowuje swoją odrębność i indywidualność.

Konotacje z tradycją chrześcijańską budzi też ostatni dwuwiers:

Аўсу бацька ўзяў у радно
Ды сее той бок, дзе вечнасць даўно. (s. 27)

Obraz traci swą realistyczną konkretność, a staje się swoistym misterium. Dokonuje się sakralizacja bohatera. Archetypiczny obraz ojca przybiera cechy symbolicznego siewcy – Chrystusa, którego nauka (ziarno) może zbawić człowieka. Siew zboża również w pogańskich kulturach agrarnych jest aktem kreacji, tworzenia nowego życia, a także obumierania i odradzania się ziemi i przyrody.

⁸ B. Siwek, *Człowiek w świecie wartości. O poezji Jana Czykwina*, [w:] *Literatury wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, pod red. H. Twaranowicz, Białystok 2010, s. 38-39.

⁹ A. Szyjewski, *Religia Słowian*, Kraków 2010, s. 204.

Cykl zamyka wiersz *Зноў на магіле бацькоў вясна...* W utworze tym poeta kreśli obraz podmiotu lirycznego stojącego nad mogiłą rodziców. Sceneria, ukazana w pierwszej strofie, jest zaskakująca i niestereotypowa. Mogiła, kojarzona na ogół ze śmiercią i smutkiem, nie wprowadza nostalgicznego nastroju. Grób porasta młoda wiosenna trawa i kwiaty, chodzą po nim pszczoły i żuki. Wiersz przepelnia radosną wręcz atmosferą życia i młodości. Powtórzenie epitetu „żywy” wskazuje na zwycięstwo życia nad śmiercią. Wiosna, która symbolizuje odrodzenie przyrody, jest także metaforą duchowego zmartwychwstania. Słowo „znów”, rozpoczynające wiersz, podkreśla cykliczność tego zjawiska. Nawet piasek, który na ogół kojarzy się z tym co martwe, bezpłodne, jest ciepły:

Зноў на магіле бацькоў вясна:
на жывой кветцы жывая пчала,
па траве маладой паўзе жук-таўсцяк,
вечны пясок нейк здрадліва нагрэты,
а болей нічога туды, углыб, не відаць. (s. 39)

Podmiot liryczny spogląda na nagrobne portrety rodziców (najprawdopodobniej fotografie) na których ich twarze są wciąż żywe, a w ich oczach widać blask wiecznego słońca. Nie tylko podmiot liryczny i przyroda obserwują zmarłych. Także oni – rodzice – patrzą i obserwują. Fotografia zdaje się być rodzajem łącznika pomiędzy światem żywych i umarłych, swoistym oknem, przez które mieszkańcy zaświatów mogą spoglądać na żywych bliskich¹⁰:

Яны ж праз надмагільныя партрэты
не неўміручы свет усё яшчэ глядзяць,
і ён глядзіць яшчэ на іх, такіх жывых, дваіх,
стрымаўшы сонца вечнае ў вачах. (s. 39)

¹⁰ Szerzej na temat kulturowej roli fotografii oraz o związku antropologicznym pomiędzy śmiercią, a fotografią jako nową formą obrazu pisze w swoich esejach Susan Sontag. W jednym z tekstów autorka, wskazując na wieloznaczność fotografii, konkluduje: „Ostateczna mądrość obrazu fotograficznego kryje się w stwierdzeniu: oto powierzchnia. A teraz myślcie, a raczej czujcie to, co się pod nią kryje”. Patrz: S. Sontag, *O fotografii*, przeł. S. Magała, Warszawa 1986, s. 24. Interesujące rozważania o fotografii przedstawia też Hans Belting w rozprawie *Antropologia obrazu* (patrz: H. Belting, *Antropologia obrazu*, przeł. M. Bryl, Kraków 2007).

Owo połączenie dwóch płaszczyzn – realnej i metafizycznej, dokonujące się w konkretnym czasie przebudzenia przyrody, może mieć źródła w słowiańskich wierzeniach, zgodnie z którymi właśnie wiosną dokonuje się „otwieranie” ziemi, czyli świata pozaziemskiego (zwanego *Wyraj, Raj, Irij*)¹¹. Dzięki temu zmarli rodzice widzą świat doczesny, ale podmiot liryczny nie może przeniknąć wzrokiem w zaświaty, odgadnąć co kryje się poza ową granicą między życiem a śmiercią. Niemożność zrozumienia boskiej formuły życia rodzi w nim silne napięcie, podkreślone zastosowaniem wykrzyknienia:

О, гэта боская формула жыцця,
што не ўмяшчаецца ні ў чалавечы дух,
ні ў логас мудрых кніг!
Можачоць ім яна азорыцца на міг. (s. 39)

Jak wskazuje ostatni wers podmiot liryczny ma jednak nadzieję, że człowiek będzie mógł, przynajmniej częściowo, osiągnąć poznanie po śmierci.

Charakterystyczne dla całego tryptyku jest to, że postacie ojca i matki nie są pokazane z perspektywy wspomnienia. W poetyckiej świadomości twórcy figurują jako stale żywe, obecne byty, które jedynie zmieniły formę i miejsce swego istnienia. Ich obraz staje się dla poety punktem wyjścia do filozoficznej refleksji na temat bytu, śmierci i odradzania się człowieka. W poetyckim światopoglądzie Czykwina pradawne, niezmiennie wyobrażenia o pośmiertnych losach człowieka, tkwiące w świadomości zbiorowej ludności białoruskiej łączą się z chrześcijańskimi wyobrażeniami o życiu pozagrobowym. Z takiej perspektywy kreśli też on swoją wizję pośmiertnych losów swoich rodziców.

Są oni centralnym punktem świata podmiotu lirycznego, wyznaczają granice jego świata („Гладзела маці на усход, а бацька спазираў на захад” – s. 38), w którym czas nie rozwija się nie linearnie, ale ma charakter cykliczny, często charakterystyczny dla kultury ludowej. Postacie rodziców ukazane są w szczególnym chronotopie, który łączy spójnie elementy pejzażu wiejskiego i zaświatów.

¹¹ Patrz: Б. А. Успенский, *Филологические разыскания в области славянских древностей (Реликты язычества в восточнославянском культе Николая Мирликийского)*, Москва 1982, с. 147.

Podmiot liryczny, którego możemy utożsamiać z autorem, niezwykle subtelnie zaznacza swą obecność. Pojawia się przede wszystkim jako obserwator, który poprzez konstatację widzianych obrazów pragnie zgłębić mechanizmy ludzkiego istnienia, życia i śmierci. Dzięki temu wizerunki ojca i matki uzyskują charakter archetypiczności, zaś refleksje podmiotu lirycznego stają się uniwersalne i odnoszą się do doświadczenia ogólnoludzkiego. Poznanie tajemnic bytu przez podmiot liryczny realizuje się nie poprzez doświadczenie empiryczne, ale poprzez głębokie odczuwanie i przeżycie dokonujące się w rodzinie, zaś dla czytelnika poprzez refleksję intelektualną połączoną z przeżyciem estetycznym.

Pośmiertne losy rodziców stają się wykładnią pośmiertnych losów człowieka. Ich odejście nie rodzi uczucia cierpienia i straty, ponieważ mimo przekroczenia granicy śmierci, dla podmiotu lirycznego wciąż istnieją i odradzają się na nowo. Stąd tak charakterystyczna w poezji Czykwina apoteoza życia:

Было адно жыццё паўсюль, і ведала сяло,
Што акрамя жыцця на свеце больш няма нічога. (s. 38)

Bibliografia

- Bąbel T., *Reinkarnacja. Z dziejów wierzeń przedchrześcijańskiej Europy*, Warszawa 2009.
- Belting H., *Antropologia obrazu*, przeł. M. Bryl, Kraków 2007.
- Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 2006.
- Siwek B., *Człowiek w świecie wartości. O poezji Jana Czykwina*, [w:] *Literatury wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, pod red. H. Twaranowicz, Białystok 2010, s. 37-44.
- Sontag S., *O fotografii*, przeł. S. Magala, Warszawa 1986.
- Szyjewski A., *Religia Słowian*, Kraków 2010.
- Чыквін Я., *Крэйдавае кола*, Беласток 2002.
- Чыквін Я., „Жыццё – гэта сьвятое дзейства”, <https://www.svaboda.org/a/774699.html>, [dostęp: 02.02.2016].
- Тварановіч Г., *Насуперак тузе, самоце*, [w:] *Сляза пякучая Айчыны. Творчы партрет Яна Чыквіна*, Беласток 2000.

Успенский Б. А., *Филологические разыскания в области славянских древностей (Реликты язычества в восточнославянском культе Николая Мирликийского)*, Москва 1982.

Швед І., *Міфа-фальклорная прастора творчасці Яна Чыквіна*, [w:] *Literatury wschodniosłowiańskie. Z najnowszych badań*, pod red. H. Twaranowicz, Białystok 2010, s. 85-98.

SUMMARY

Gravestone portraits – literary Picture of Barents in poetry by Jan Czykwin

In the work of Jan Czykwin topos the house is one of the important issues. The house is understood not only as a building but primarily as a family. The central characters that determine the order of this space are the parents. In the poetic volume analyzed, the image of father and mother is shown with the help of a special optics. Both exist, although they are dead. Their poetic portraits are the starting point for philosophical reflections on human existence, death, the meaning of life for the poet.

Keywords: house topos, father motif, mother motif, death motif, theme of existence, Jan Czykwin.